

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Вивчення й аналіз соціально-економічних проблем Донбасу є важливим елементом формування стратегії розвитку національного господарства, оскільки тут зосереджений основний промисловий і трудовий потенціал держави. При дослідженні цього питання слід враховувати галузеві, соціальні, демографічні особливості цієї території. Підвищення ефективності в управлінні соціальними й господарськими процесами Донбаського регіону, досягнення оптимального балансу інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства дозволять подолати основні перешкоди на шляху динамічного розвитку української економіки, незважаючи на несприятливі умови, що склалися під впливом світової фінансової кризи.

Розгляду й оцінці проблем соціально-економічного розвитку Донецької й Луганської областей присвячені роботи таких вітчизняних науковців, як В.П. Савчук, Ю.В. Макогон, В.І. Ляшенко, Л.М. Матросова і багатьох інших [2; 6; 8; 10]. У їх роботах подано детальний опис економічних і соціальних проблем та різні погляди на можливі шляхи їх вирішення.

У масштабах національної економіки значення Донбаського регіону складно переоцінити: він займає близько 9% території країни, його 8-мільйонне населення складає більше 15% від загальної кількості, концентрує 1/4 основних промислово-виробничих потужностей, забезпечує понад 80% обсягів вугледобування, виробництва чавуну, сталі й прокату чорних металів, 55% загальнодержавних вантажних і пасажирських залізничних перевезень, 30% обсягів експорту. Крім того, Донбас відіграє важливу роль у формуванні політичної й соціально-економічної ситуації в Україні.

У період кризи світової фінансової системи, економічного спаду й зниження обсягів промислового виробництва зовнішньоекономічні зв'язки України з найближчими сусідами (Російською Федерацією, Білоруссю), країнами Євросоюзу, азіатськими партнерами зазнають суттєвого скорочення за всіма напрямками. Найбільш суттєво кризові явища вплинули на експортно-орієнтовані галузі: чорну металургію, хімічну промисловість, електроенергетику. Причому особливість поточного стану полягає в тому, що основні конкуренти в металургійній сфері (Росія, Китай, Бразилія), маючи величезні сировинні ресурси і більш модернізоване виробництво, а як наслідок і більш низьку собівартість, диктують умови на світовому ринку і позбавляють вітчизняних виробників надприбутків, які надходили у країну протягом останнього десятиріччя. Сьогодні середня собівартість тони металу на таких підприємствах, як Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча, Алчевській металургійний комбінат, дорівнює ціні на світових ринках або перевищує її на 10-30% залежно від якісних показників продукції. Для вирішення даної проблеми, окрім загального збільшення попиту на метал і обов'язкової координації збуту не тільки між українськими партнерами, але й конкурентами з Російської Федерації, потрібні, крім економічних, також і політичні рішення на державному рівні [10].

Дана економічна проблема спричиняє масу складнощів в соціальній сфері, адже якщо зупинять діяльність металургійні комбінати, одразу втратять роботу цілі населені пункти, такі, як Алчевськ, Докучаєвськ, Пантелеймонівка і, крім того, ціла низка шахтарських міст. Також припинять діяльність ті, хто надає металургам сировину, вугілля, а також машинобудівники, що поставляють устаткування для комбінатів. Отже, якщо постачальники, які реалізують все вищеперераховане металургам, сьогодні не зможуть знайти можливість працювати беззбитково, істотно (до 60%) знизивши ціну, то найближчим часом вони самі не знайдуть збуту своїй продукції.

Те ж можна сказати і про систему залізничних перевезень, морських терміналів — тут причини в тарифах і складності митних процедур. Зрозуміло, що Україна, зокрема Донбас, — зручна транзитна зона на шляху сировини з Азії до Європи й готової продукції у зворотному напрямі. Але внаслідок непродуманих політичних і економічних рішень зараз має місце 3-кратний спад вантажообігу портів і залізниці.

Напрямами виходу з такого становища можуть бути заходи державного цінового регулювання, пов'язані зі встановленням верхньої межі цін в базових галузях промисловості, а також стимулюючої митної політики [5]. Запропоновані кроки в умовах ринкової економіки можуть бути оцінені як повернення до методів державного регулювання, але їх необхідно використовувати, оскільки менеджмент вітчизняних підприємств в кризових умовах не є ефективним, тому сподіватися на ринкову саморегуляцію у сфері важкої промисловості не доводиться.

Серед проблем, що перешкоджають розвитку економіки Донбаського регіону, можна виділити також недосконалість законодавчої бази, яка регулює зовнішньоторговельні взаємовідносини господарюючих суб'єктів, що спричиняє за собою відсутність оперативності в роботі підприємств-експортерів, «заморожування» величезних сум в неповерненому податку на додану вартість.

Промисловість регіону характеризується структурою, у якій найбільшу питому вагу мають капіталомісткі сектори — чорна металургія (55%) і паливно-енергетичний комплекс (29%). Тому увага інвесторів і держави, у першу чергу, має бути зосереджена на підвищенні ефективності їх роботи. Серед позитивних моментів можна відзначити, що в електроенергетичній сфері за участю зарубіжних фірм здійснено технічне переозброєння електростанцій з впровадженням новітніх енергозберігаючих і екологічно чистих технологій. Реконструкція Старобешевської і Миронівської ТЕС дозволила підвищити потужність електрогенеруючих агрегатів, знизити собівартість електроенергії, що виробляється, зменшити викиди в атмосферу оксидів сірки і азоту, підвищити ефективність спалювання низькосортного вугілля. Проте вирішення проблем підвищення ефективності ліній передачі електроенергії, за-

стосування в цьому питанні новітніх технічних розробок як і раніше, залишається лише в проєктах.

Вугледобувна галузь Донбасу представлена більш, ніж 130 шахтами, загальні балансові запаси вугілля яких складають 30 млрд. тонн, у тому числі 8,5 млрд. тонн вугілля, що коксується, без якого неможливе металургійне виробництво. З метою підвищення ефективності роботи цих підприємств реалізується низка інвестиційних проєктів вартістю близько 210 млн. доларів США, які направлені на технічне переозброєння з послідовним переоснащенням вугільних лав новим високопродуктивним і надійним устаткуванням, підвищенням рівня безпеки праці шахтарів. Проте обсяги фінансування слід вважати недостатніми, що відбивається, у першу чергу, на розвитку соціальної інфраструктури й дотриманні правил техніки безпеки праці.

Позитивним моментом у формуванні основ ефективного управління є розуміння багатьма приватними власниками необхідності інвестувати кошти не тільки у виробничі елементи, але також в об'єкти культури та побуту, суміжні галузі та інфраструктурні проєкти. Хоча проблеми виникають навіть тут, коли успішні менеджери в своїй сфері є некомпетентними в інших галузях народного господарства, тому слід залучати професіоналів навіть туди, де наявні труднощі відсутні. Як показує зарубіжна практика, це завжди приносить максимальний ефект.

Хімічна промисловість Донбасу, що забезпечує половину українського виробництва аміаку, мінеральних добрив, сірчаної кислоти, більше 90% полістиролів, належить до галузей, які найбільше постраждали і від падіння цін і попиту на світовому ринку, і від внутрішніх чинників нестабільності: значного підвищення ціни на газ (основної сировини) та відсутності державної підтримки даної галузі. Понад 80% загального обсягу хімічної продукції експортується в країни СНД, Європи і Азії. Під впливом світової фінансової кризи істотно знизився платоспроможний попит з боку іноземних споживачів, що поглибило негативні явища в цій галузі.

Слід зазначити, що провідні напрями в машинобудівному комплексі — випуск металургійної, гірничошахтної техніки, тепловозів і комплектуючих для залізничних вагонів — зазнали зниження виробництва на 60 — 70%. Серед таких виробників — Новокраматорський, Ясиноватський заводи, «Азовмаш», «Донецькгірмаш», «Луганськтепловоз».

Однак найбільш постраждалими від кризи слід вважати не великих виробників, що мають доступ до фінансових ресурсів і запас міцності, а малий і середній бізнес, для якого до нестабільності законодавства і корупції чиновників додалося зниження платоспроможного попиту населення на товари народного споживання. Крім того, з боку органів державної влади не тільки відсутня підтримка малого бізнесу, але й посилюються дії щодо збільшення обсягів податкового навантаження з метою отримання додаткових коштів до дефіцитного державного бюджету.

Особливу роль для України має співпраця підприємств Донбасу з російськими партнерами. Цьому сприяють географічна близькість, довготривалі відносини між нашими країнами і високий ступінь інтеграції національних економік. Щорічно з 2000 р. приріст зовнішньоторгівельного обороту Луганської і Донецької областей з регіонами РФ складав 15 — 25%. Російські фірми забезпечують близько 35 — 40% обороту зовнішньої торгівлі Донбасу. Основною статтею експорту є продук-

ція чорної металургії, а в імпорті переважають природний газ, нафта і нафтопродукти [2; 10].

Слід зазначити, що істотним чинником, який дозволяє підвищити ефективність співпраці, може виявитись формування й розвиток транскордонних кластерів. При цьому необхідно враховувати зарубіжний досвід у формуванні основ функціонування й побудові кластерної форми організації господарства, при якій сусідні регіони, котрі мають виробничо-технологічні, торговельні та трудові зв'язки, спільно підвищують рівень їх економічного і соціального розвитку [7]. У процесі управління зовнішніми зв'язками важливу роль відіграють угоди про торговельно-економічну, науково-технічну й культурну співпрацю, які укладені з Воронежською, Ростовською, Білгородською, Курською, Орловською, Саратовською, Московською областями.

Пріоритетними напрямами розвитку співробітництва між Україною і Російською Федерацією є:

- розвиток і поглиблення торговельно-економічних, науково-технічних зв'язків, фундаментальних і прикладних досліджень, розробка й реалізація спільних інноваційних проєктів;
- узгодження дій при проведенні економічної політики, які спрямовано на підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів;
- створення сприятливих умов для формування й насичення ринків товарами й послугами, усунення будь-яких обмежень для їх вільного переміщення;
- розвиток і поглиблення транскордонного співробітництва;
- спільна інвестиційна діяльність з реконструкції й модернізації промислових підприємств.

Однак кризові явища стали причиною заморожування спільної роботи в цих напрямках. Обсяг торгівлі суб'єктів господарювання Донбасу з російськими партнерами за підсумками 2008 р. знизився на 35% унаслідок загального економічного спаду.

Важливим напрямком розвитку економічної діяльності є залучення в Донбаський регіон іноземного капіталу, що дозволить розширити обсяги виробництва, створити нові робочі місця, запровадити високоєфективні технології й підвищити конкурентоспроможність продукції, що випускається. Вигідне геополітичне положення Донецької і Луганської областей, значні природні ресурси і наявність висококваліфікованих кадрів є важливими передумовами залучення іноземного капіталу в ці регіони [7].

Зрозуміло, що в цьому питанні основною перешкодою є відсутність довіри іноземних інвесторів до вітчизняної економіки внаслідок політичної нестабільності, корупції й непрозорості господарських відносин, особливо у висококорентабельних галузях. Усунення цих причин вимагає цілеспрямованої роботи суспільства протягом кількох десятиків років, що затримує реальне входження України в коло світової економічної еліти. Одним з варіантів прискорення такого процесу може стати створення державою законодавчих і економічних умов для формування активного фондового ринку, який відповідає стандартам найбільших західних майданчиків Франкфурту, Лондона, Нью-Йорку [9]. Це одразу ж принесе низку певних переваг для вітчизняної економіки й Донбасу, зокрема:

- будуть прийняті світові стандарти бухгалтерського й управлінського обліку: становище вітчизняних підприємств стане зрозумілим і прозорим для іноземного інвестора;
- для включення в список підприємств, акції яких

котируються на біржі, фірмі буде необхідно впродовж мінімум 3-х років проходити щорічний незалежний аудит в іноземній компанії;

— репутація на ринку стане найважливішим нематеріальним активом;

— у власників виникне не тільки власне особистий стимул до прибутковості бізнесу і, як наслідок, збагачення, але й відповідальність перед акціонерами, з думкою яких доведеться рахуватися;

— ускладниться ухилення власників підприємств від соціальної відповідальності;

— збільшаться надходження іноземної валюти в економіку країни;

— спроститься доступ вітчизняних підприємств на міжнародні фінансові ринки;

— виникнуть реальні передумови для повноцінного вступу України до світової економічної спільноти.

Проте для того, щоб отримати позитивний ефект від формування фондового ринку, що динамічно розвивається, необхідна стабілізація політичної ситуації й вдосконалення законодавства, яке пов'язане з відносинами власності й оподаткування.

У 2008 р. в промисловість Донбасу було інвестовано іноземними суб'єктами близько 270 млн. доларів США, причому частина з цієї суми припадала на надходження з офшорів, тобто легалізовані суми вітчизняного «тіньового» бізнесу, що захищені статусом іноземних інвестицій. Слід сказати, що створення вільних економічних зон (ВЕЗ), як варіант вирішення проблеми формування сприятливого інвестиційного клімату, довів свою неспроможність на практиці. Істотно збільшити надходження вітчизняного «тіньового» капіталу не вдалося, а серед західних компаній хоча б середнього рівня, не кажучи про лідерів в своїх галузях, до економіки Донбасу інтересу не виявив ніхто, тому створення ВЕЗ було мірою, що суттєво не вплинула на покращення інвестиційної привабливості Донбаського регіону.

Відзначимо, що промисловий, ресурсний і трудовий потенціал Донецької і Луганської областей дозволяють формувати ефективну стратегію розвитку регіону з урахуванням негативних наслідків впливу світової фінансової кризи. При цьому вирішення проблем соціально-економічного розвитку Донбасу повинне здійснюватися і на рівні окремих господарюючих суб'єктів, і в масштабах всієї країни на основі застосування фінансово-економічних інструментів, що створюють передумови для довгострокового розвитку й підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Література

1. **Ван Хорн Дж. К.** Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн — М. : Финансы и статистика, 1996. — 756 с. 2. **Гончаров В.М.** Фінансовий аналіз підприємства: методичні основи, інструментарій, система показників / В. М. Гончаров, О. С. Поважний, Л. М. Матросова, В. М. Ларін — Донецьк, 2008. — 305 с. 3. **Мэскон М.Х.** Основы менеджмента / М. Х. Мэскон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — [пер. с англ.]. — М. : Дело, 1997. — 704 с. 4. **Райт Г.** Государственное управление / Г. Райт. — [пер. с англ.]. — К. : Основы, 2004. — 285 с. 5. **Рэдхэд Д.** Управление финансовыми рисками / Д. Рэдхэд, С. Хьюис. — [пер. с англ.]. — М. : ИНФРА-М, 1996. — 288 с. 6. **Савчук В.П.** Фінансовий менеджмент підприємств, прикладні питання з аналізом

ділових ситуацій / В. П. Савчук. — К. : Вид. буд. «Максимум», 2001. — 600 с. 7. **Транскордонне** співробітництво та розвиток транскордонних кластерів : збірник науково-аналітичних матеріалів, нормативно-правових актів та методичних рекомендацій з питань транскордонного співробітництва та розвитку транскордонних кластерів. — К, 2009. — 242 с. 8. **Финансы** : учеб. пособ. / Гончаров В.Н., Непочатов С.И., Пчелинская Г.В., Задорожный В.П. — Донецк : Дон ГУУ, 2005. — 203 с. 9. **Шарп У.** Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. — [пер. с англ.]. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 1024 с. 10. **Матросова Л.Н.** Мировой финансовый кризис и его влияние на экономику Украины / Л. Н. Матросова // Вісник екон. науки України. — 2009. — № 1(15). — С. 122 — 124.

Ларін В.М. Проблеми соціально-економічного розвитку Донбасу в період світової фінансової кризи

У статті детально розглянуто питання, що пов'язані з оцінкою й аналізом проблем соціально-економічного розвитку Донбаського регіону в період світової фінансової кризи. Проаналізовано основні причини, що вплинули на поглиблення кризових явищ в ключових галузях промисловості цього регіону, наведено переваги й недоліки шляхів їх усунення. Запропоновано методи, що дозволяють підвищити ефективність господарської діяльності підприємств в умовах жорсткої економічної конкуренції.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, галузь промисловості, підприємство, світова фінансова криза, Донбаський регіон, ефективна діяльність.

Ларин В. М. Проблемы социально-экономического развития Донбасса в период мирового финансового кризиса

В статье подробно рассмотрены вопросы, связанные с оценкой и анализом проблем социально-экономического развития Донбасского региона в период мирового финансового кризиса. Проанализированы основные причины, повлиявшие на углубление кризисных явлений в ключевых отраслях промышленности региона, представлены преимущества и недостатки путей их устранения. Предложены методы, позволяющие повысить эффективность хозяйственной деятельности предприятий в условиях жесткой экономической конкуренции.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, отрасль промышленности, предприятие, мировой финансовый кризис, Донбасский регион, эффективная деятельность.

Larin V. M. Problems of socio-economic development of Donbasu are in the period of world financial crisis

The questions of relations of estimation and analysis of problems of social-economic development of the Donbass region in the period of world financial crisis are considered. Principal reasons affecting deepening of the crisis phenomena in key branches of industry of the given region are analysed, advantages and lacks of ways of their removal are presented. Methods allowing to promote effective of economic activity of enterprises in the conditions of hard economic competition are offered.

Key words: social-economic development, branches of industry, the enterprise, world financial crisis, Donbass region, effective activity.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2009 р.

Прийнято до друку 27.11.2009 р.